

UDC 37(477)(092)"185/200"-055.2

Larysa Berezivska,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5068-5234>,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Full Member
(Academician) of the National Academy of Educational
Sciences of Ukraine,

Director of V. Sukhomlynskyi State Scientific
and Educational Library of Ukraine,

Chief Researcher of the Department of Pedagogical
and Source Studies Biographistics,

Kyiv, Ukraine

e-mail: lberezivska@ukr.net

**WOMEN EDUCATORS OF UKRAINE: A BIOGRAPHICAL
DICTIONARY (SECOND HALF
OF THE 19th – EARLY 21st CENTURIES)**

The representation of biographical portraits of the most renowned women educators of Ukraine from various historical contexts in an encyclopedic dictionary has been disclosed. Their contribution to the development of education has been highlighted.

Keywords: women educators of Ukraine, encyclopedic dictionary, women's pedagogical biography, education, pedagogy.

УДК 373.5:37.01(092)

Міхно Олександр Петрович,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5271-9530>,

доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник відділу педагогічного
джерелознавства та біографістики,

Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В. О. Сухомлинського,

Київ, Україна

e-mail: amihno@ukr.net

ЖИТТЄПИСИ РЕПРЕСОВАНИХ ОСВІТЯН В ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОМУ БІОГРАФІЧНОМУ СЛОВНИКУ «ПЕДАГОГИ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)» ЯК СВІДЧЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ГЕНОЦИДУ

На основі кількісних показників, таблиць і графіків простежено масштаби й наслідки цілеспрямованого нищення української педагогічної еліти радянським тоталітарним режимом.

Ключові слова: репресії, освітяни, інтелектуальний геноцид, педагогіка, тоталітаризм, енциклопедичний словник, історична пам'ять.

Життєписи репресованих освітян є свідченням індивідуальних трагедій, які водночас відображають цілеспрямовану політику знищення інтелектуального потенціалу української нації. Систематичні репресії проти педагогічної еліти стали одним із основних інструментів цієї політики. Під педагогічною елітою розуміємо тих освітян, які, володіючи значним науковим і педагогічним досвідом, були лідерами в освіті й культурі, відіграючи важливу роль у формуванні інтелектуальних і моральних орієнтирів нації. Знищення цієї еліти означало не тільки її фізичну ліквідацію, а й культурне й інтелектуальне виродження суспільства. Енциклопедичний біографічний словник «Педагоги України (друга половина ХІХ — початок ХХІ століття)» не лише документує ці втрати, а й демонструє масштаби інтелектуального геноциду, здійсненого радянським тоталітарним режимом. Багато імен педагогів, які зазнали політичних переслідувань, були свідомо викреслені з історії, а їхній спадок — знищений або замовчаний. Повернення цих постатей у науковий і суспільний дискурс дає змогу осмислити їхній внесок у розвиток освіти й науки, а також відновити тяглість української педагогічної традиції, проаналізувати вплив репресій на розвиток освіти й педагогічної думки.

Термін «інтелектуальний геноцид» використовують для позначення поняття, що означає навмисне знищення або систематичне послаблення інтелектуального потенціалу нації через репресії, асиміляцію, цензуру й інші форми утисків. Із часом навколо цього поняття сформувався концепт, який перегукується з ідеєю культурного геноциду, яку ще в 1944 р. сформулював Рафаель Лемкін. Він підкреслював, що геноцид не обмежується фізичним винищенням нації, а може передбачати скоординовані дії, спрямовані на руйнування основ її життя: мови, культури, релігії, національних почуттів, освіти, економіки, а також гідності й безпеки окремих її представників [4, с. 79].

В українському контексті одним із перших, хто вжив термін «інтелектуальний геноцид», був Олекса Тихий (1927–1984), педагог, правозахисник, дисидент. У своєму листі до Президії Верховної Ради УРСР «Думки про рідний донецький край» (1973) він назвав масову асиміляцію українців Донеччини інтелектуальним геноцидом [2, с. 74]. Оскільки праці О. Тихого за життя не були опубліковані, сам термін, а також пов'язане з ним поняття й концепт, увійшли в публічний дискурс лише на початку 1990-х років завдяки самвидаву. Тоді концепт інтелектуального геноциду набув особливої актуальності у зв'язку з переосмисленням політики русифікації й репресій проти національної інтелігенції. У 1990–2000-х роках він поступово закріпився в українському науковому й публіцистичному дискурсі. Ми використовуємо цей концепт для означення свідомого й системного знищення освітянської й наукової еліти, репресій проти українських педагогів як носіїв національної ідентичності, культурної пам'яті й просвітницьких традицій. Ці репресії призвели не лише до непоправних людських утрат, а й мали довготривалі наслідки для розвитку української освіти й науки.

Саме в цьому контексті постає необхідність ідентифікації постатей, які стали жертвами інтелектуального геноциду. Систематизовані нижче відомості про репресованих українських педагогів, чії персоналії ввійшли до енциклопедичного біографічного словника «Педагоги України (друга половина

ХІХ — початок ХХІ століття)», — це спроба окреслити масштаб і персоніфікувати наслідки свідомого знищення освітянської еліти. У словнику представлено життєписи понад 300 осіб [1; 3], серед яких — 58 освітян, що стали жертвами політичних переслідувань, у тому числі — 7 педагогинь. У формі таблиці подаємо розподіл років народження й смерті репресованих освітян за декадами.

Таблиця 1. Розподіл репресованих педагогів за декадами народження й смерті

Декада народження	Кількість осіб	Декада смерті	Кількість осіб
1850–1859	1	1910–1919	3
1860–1869	3	1920–1929	1
1870–1879	13	1930–1939	25
1880–1889	20	1940–1949	19
1890–1899	18	1950–1959	2
1900–1909	1	1960–1969	4
1920–1929	1	1970–1989	3
1930–1939	1	2000–2009	1

Аналіз хронологічного розподілу біографічних даних репресованих педагогів (Табл. 1) свідчить про те, що найбільш вразливою до хвилі політичних переслідувань виявилася генерація освітян, народжених у 1870–1890-х роках. Саме це покоління формувалося в умовах активного становлення українського національного руху й модернізації освітньої системи, що робило їх потенційними носіями «небезпечних» для радянського режиму ідей. Натомість розподіл дат смерті яскраво демонструє апогей репресивної політики радянської влади у 1930-х роках: майже половина всіх зафіксованих випадків припадає саме на цей період, що відповідає хронології Великого терору (1937–1938). Висока частка смертей у 1940-х роках пов'язана з довготривалими наслідками ув'язнення, заслання й загального погіршення соціальних і життєвих умов у роки Другої світової війни. Ці хронологічні спостереження підтверджують системність і масовість репресій, спрямованих на знищення інтелектуальної основи українського суспільства — освітянської

еліти, яка формувала майбутнє нації. Масштаби й наслідки репресій проти українських педагогів подаємо у формі графіків (рис. 1.)

Рис. 1. Масштаби репресій проти українських педагогів у XX столітті: статистичний і людський вимір.

Як бачимо, майже половина репресованих педагогів були розстріляні, ще біля 30% загинули в ув'язненні. Частині (13,8%) вдалося повернутися з ув'язнення, але їхні життя й кар'єра були зруйновані. 5% зникли безвісти, але ця цифра не зменшує трагедії, адже кожна така доля — це втрата для національної освіти, культури й історичної пам'яті. Завважимо, що репресії проти українських освітян тривали впродовж усього періоду існування радянського тоталітарного режиму — від його становлення і аж до останнього десятиліття СРСР. Ще на початковому етапі радянської влади було покладено початок репресивній політиці щодо представників української інтелігенції, зокрема педагогів. Без суду й слідства були вбиті Іван Стешенко (1873–1918), Володимир Науменко (1852–1919), Юхим Щириця (1890–1919) — одні з перших жертв більшовицького терору. Їхня загибель у 1918–1919 роках символізує початок масштабного наступу на українську культуру, науку й освіту. У 1930-х роках радянська репресивна машина досягла свого апогею. Цей період увійшов в історію як «розстріляне Відродження» — масове нищення представників

української інтелектуальної еліти, серед яких були численні вчителі, викладачі й науковці. Арешти, заслання, тортури й розстріли стали звичними явищами, що призводили до знищення не лише окремих осіб, а й самої традиції національного освітнього поступу. Репресії не припинилися й у повоєнні десятиліття. Навіть у період так званої «відлиги» спостерігалось ідеологічне цькування вільнодумних педагогів і вчених, а в 1980-х роках — уже на тлі загального ослаблення режиму — за свою просвітницьку й правозахисну діяльність був ув'язнений і в 1984 р. помер у радянській тюрмі Олекса Тихий. Його смерть стала трагічним символом того, що переслідування українських педагогів радянською владою не припинялося аж до припинення існування СРСР.

Жертвами репресій стали уродженці всіх регіонів України — від Криму до Слобожанщини, від Донбасу до Закарпаття. Особливо вражає віковий розподіл: більшість репресованих педагогів були в розквіті своїх професійних сил — від 40 до 70 років. Це свідчить про те, що репресії нищили не лише окремих людей, а й цілі покоління інтелектуальної еліти, які могли б визначати майбутнє української освіти. Хоча майже всі ці люди були реабілітовані (здебільшого посмертно), це не повернуло їм ані життя, ані можливостей творити й навчати. Ця статистика — не просто цифри, а трагедії конкретних людей, які стали жертвами тоталітарної системи. Це втрати, масштаб яких досі неможливо ані виміряти, ані до кінця усвідомити.

Висновки. Біографії репресованих освітян, представлені в енциклопедичному біографічному словнику «Педагоги України (друга половина XIX — початок XXI століття)», є свідченням інтелектуального геноциду — цілеспрямованого знищення носіїв національної ідеї, культури й освіти в умовах тоталітарного режиму. Радянська політика репресій проти педагогів упродовж всього існування СРСР мала на меті зламати духовні основи українського суспільства, знищити його освітній і культурний потенціал. Убивства, заслання, табори, заборона професійної діяльності — усе це стало інструментами винищення педагогічної еліти, що призвело до масштабних втрат у розвитку

української освіти. Фіксація цих трагедій у словнику є не лише актом повернення імен репресованих педагогів із забуття, а й виявом наукової й громадянської відповідальності — кроком до відновлення історичної справедливості й усвідомлення глибини травми, завданої українській освіті й педагогіці.

1. Березівська Л. Д. Енциклопедичний біографічний словник як форма представлення колективного портрета педагогів України (друга половина XIX — початок XXI ст.): критерії та підходи. *Biography. Біографіка. Біографістика* : зб. пр. Ін -ту біогр. дослідж. Київ : НБУВ, 2023. Вип. 2. С. 158–162. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/737020/>

2. Міхно О. Олекса Тихий (1927–1984) та його педагогічна візія. *Науково-педагогічні студії*. 2024. Вип. 8. С. 64–86. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-64-86>

3. Міхно О. Персоналії енциклопедичного біографічного словника «Педагоги України (середина XIX — початок XXI ст.)»: цифри і факти. *Інформаційне забезпечення сфери освіти та науки України в умовах воєнного стану* : матеріали звітної наук.-практ. конф. (Київ, 17 груд. 2024 р.). Вінниця : Твори, 2024. С. 30–32. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743799/>

4. Lemkin R. Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress. Washington, D.C. : Carnegie Endowment for International Peace, 1944. 284 p.

UDC 373.5:37.01(092)

Oleksandr Mikhno,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5271-9530>,

Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher,

Head Researcher at the Department of Pedagogical Source Studies
and Biographical Studies,

V. Sukhomlynskyi State Scientific
and Educational Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: amihno@ukr.net

**BIOGRAPHIES OF REPRESSED EDUCATORS
IN THE ENCYCLOPEDIC BIOGRAPHICAL DICTIONARY
“EDUCATORS OF UKRAINE (SECOND HALF OF THE
19TH – EARLY 21ST CENTURY)” AS EVIDENCE
OF INTELLECTUAL GENOCIDE**

On the basis of quantitative indicators, tables and graphs, the article traces the scale and consequences of the targeted destruction of the Ukrainian pedagogical elite by the Soviet totalitarian regime.

Keywords: repression, educators, intellectual genocide, pedagogy, totalitarianism, encyclopaedic dictionary, historical memory.

УДК 530.12(091)+530.145(091)+001.89+929(477)

Колтачихіна Оксана Юріївна,

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-1408-5482>,

кандидат історичних наук,

викладачка,

Zentrum für schulpraktische Lehrerbildung,

Арнсберг, Німеччина

e-mail: oksana.koltachykhina@gmail.com

**УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ СТАНОВЛЕННЯ
РЕЛЯТИВІСТСЬКИХ І КВАНТОВИХ ТЕОРІЙ:
БІОГРАФІЧНІ НАРАТИВИ ЯК РЕСУРС НАЦІОНАЛЬНОЇ
НАУКОВОЇ ПАМ'ЯТІ (ДО РІЧНИЦЬ
ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ФІЗИЧНИХ ТЕОРІЙ XX ст.)**

Досліджено внесок українських фізиків у релятивістські й квантові теорії. Біографічні наративи розглядаються як інструмент відновлення наукової пам'яті й подолання постколоніальної спадщини.

Ключові слова: теорія відносності, історія фізики, наукова біографістика, українські фізики, релятивістська теорія,